

Ieva Ose

DAŽAS ATZIŅAS PAR CĒSU PILS 15. GADSIMTA BEIGU– 18. GADSIMTA KRĀSNS KERAMIKU

Par krāsns keramiku sauc no apdedzināta māla gatavotas podiņu krāsns sastāvdaļas. Vairums no tām ir sildierīces virsmu veidojošie elementi – krāsns sienas, stūru, dzegu un frīzes podiņi. Otra, mazāka, grupa ir brīvstāvoši dekoratīvi veidojumi – ažiurs vainagojums, stūru, dzegu u. c. krāsns rotājumi. Pie trešās grupas, kas sastopama visretāk, pieskaitāmas no keramikas gatavotas krāsns kājas jeb dekoratīvi balsti.

Cēsu pilsdrupās krāsns keramika lielā apjomā iegūta izrakumos, kas laikā no 1974. līdz 2008. gadam ik vasaru notika arheoloģes Zigrīdas Apalas vadībā. Kopumā savākts vairāk nekā 24 tūkstoši krāsns podiņu fragmentu (Apala/Ducmane 2006, 23). Vairāki desmiti podiņu tika rūpīgi restaurēti Latvijas Vēstures institūta Restaurācijas laboratorijā Zigrīdas Apalas vadībā jau līdz 20. gadsimta beigām. Tagad Cēsu krāsns keramikas kolekcija glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā (LNVM) Rīgā. Kolekcija vēl nav inventarizēta, signēta un pamatīgāk pētīta. Tāpēc šajā rakstā tiks sniegtas tikai atsevišķas atziņas par visu atradumu kopumu. Tās balstās uz novērojumiem, kas iegūti 2013. gadā, autorei veicot Cēsu pils krāsns keramikas kolekcijas caurlūkošanu, kā arī uz secinājumiem, kas radušies, pētot citviet Latvijā arheoloģiski iegūto krāsns keramiku, un lasāmi publikācijās. Dažādu krāsns podiņu apzīmēšanai tekstā un angļu kopsavilkumā izmantota jaunākajā literatūrā ieteiktā terminoloģija (Roth-Heege 2012).

Nozīmīgs jautājums ir arheoloģiskajos pētījumos atrasto krāsns podiņu datēšana. Cēsu pilsdrupās izrakumu laikā neviena sagruvusi podiņu krāsns savā sākotnējā vietā (*in situ*) nav atrasta. Krāsns podiņi iegūti gruvešu slāņos, kas pēc krāšņu nojaukšanas vai ēku sagraušanas tikuši pārvietoti un atsegti celtnu pagrabos vai pagalmā, vai uzbērumos pils grāvjos un nogāzēs. Intensīvo izrakumu laikā netika izstrādāta visu kultūrslāņa horizontu precīza hronoloģija, līdz ar to pētījumu dokumentācijā atradumiem nav fiksēts ne relatīvais, ne absolūtais datējums. Rūpīgi salīdzinot arheoloģisko izrakumu laikā veikto kultūras slāņu dokumentācijas materiālus, iespējams, izdotos noteikt atradumu aptuvenu datējumu. Tomēr jāņem vērā, ka krāsns keramika atrasta gruvešos un konkrēta slāņa datējums varētu norādīt tikai laiku, kad krāsns gājusi bojā un tās paliekas izmestas būvgružos.

Par atsevišķu krāsns podiņu izgatavošanas laiku arī precīza Cēsu pils arheoloģisko slāņu stratigrāfija nespētu dot tiešas norādes, jo krāsni varēja izmantot gan pāris gadu, ja tā bija jāpārbūvē sliktas vilkmes dēļ vai to sagrāva kara darbībā, gan pusgadsimtu ilgi, ja tā bija labi uzbūvēta un to mēreni kurināja ik ziemu. Tāpēc šajā rakstā krāsns keramika tiks datēta pēc rotājuma stilistiskajām pazīmēm, atradumus sadalot grupās atbilstoši mākslas stiliem – vēlajai gotikai, renesansei, manierismam un agrajam barokam –, kas Latvijas teritorijā sastopami laikā no 15. gadsimta beigām līdz 17. gadsimta beigām. Kaut gan Cēsu pils celta jau 13. gadsimtā, senākie krāsns podiņi nav izgatavoti agrāk kā 15. gadsimta beigās un 16. gadsimta sākumā. Tas ir laiks, kad rakstītajos avotos parādās pirmās ziņas par podiņu krāšņu izmantošanu Livonijā un no kura zināmi senākie krāsns podiņu atradumi Bauskas un Turaidas pilī (Ose 1990, 24). Visjaunākie Cēsu pilī atrastie podiņi rotāti baroka stilā un saglabājušies no pēdējām krāsnīm, kas celtas neilgi pirms viduslaiku pils pamešanas 17. gadsimta otrajā pusē vai arī kādreiz atradušies kādā ēkā netālu no pilsdrupām.

Izskatot Cēsu pils krāsns keramikas kolekciju, tika konstatētas 158 dažādas podiņu reljefā rotājuma kompozīcijas vai to daļas. Kad muzejā tiks veikta atsevišķu atradumu inventarizēšana, podiņu fragmentus varēs sadalīt atbilstoši dekora variantiem un būs iespējams precīzāk rekonstruēt sākotnējo rotājumu. Iespējams, tad daļu no atsevišķi izdalītajiem fragmentārajiem motīviem varēs pieskaitīt vienai kompozīcijai. Veicot padziļinātus pētījumus, droši vien atklāsies arī citas līdz šim nepilnīgi noteiktas vai fragmentu nelielo izmēru dēļ neizprastas dekora kompozīcijas.

Šajā rakstā, dodot nelielu ieskatu Cēsu pils krāsns keramikas daudzveidībā, tiks norādīts uz katram laikposmam raksturīgāko krāsns podiņu formu, rotājuma motīviem, glazūru krāsām un citām iezīmēm. Apskatīto krāsns podiņu izmēri netiks īpaši uzsvērti. Spriežot pēc izrakumos atrastajiem veselajiem vai restaurētajiem eksemplāriem, Cēsu pilī atrasto kvadrātam tuvās formas krāsns podiņu malas garums lielākoties ir bijis 17–22 cm, bet vertikāli novietoto taisnstūra eksemplāru augstums varēja pat nedaudz pārsniegt 30 cm. Šādi izmēri ir līdzīgi citās 16.–17. gadsimta Latvijas krāsns keramikas kolekcijās konstatētajiem (Ose 1996, 87). Līdzīgi kā citviet Latvijā, arī Cēsīs atrastos podiņus lielākoties klāj zaļa svina glazūra, daļai sastopams dzeltens glazējums, bet polihromija izmantota maz.

VĒLĀS GOTIKAS STILA KRĀSNS KERAMIKA

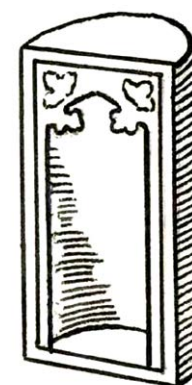
Vēlās gotikas stila mākslas paraugi Latvijas teritorijā sastopami 15. gadsimta pēdējos gadu desmitos un 16. gadsimta pirmajos trijos gadu desmitos. Kā liecina rakstītie avoti un krāsns keramikas atradumi, Livonijā podiņu krāsnis kā jauns apkures veids parādījās 15. gadsimta pēdējā ceturksnī (Ose 1996, 19). Latvijas teritorijā līdz šim vēlās gotikas stila krāsns podiņu fragmenti nelielā skaitā iegūti arheoloģiskajos izrakumos Rīgā un dažās mūra pilīs – Bauskā (Ose 1996, 25, I tab.), Turaidā (Ose 2013, 38–40) un Cēsīs.

Cēsu pilī atrastā vēlās gotikas stila krāsns keramika ir gatavota tikai no sarkana māla. Iespējams, tā varētu būt darināta uz vietas pils apkaimē. Tomēr to noteikti veidoja no vācu zemēm ieceļojuši meistari vai arī vietējie amatnieki, izmantojot no ārzemēm atvestas matricas rotājuma iegūšanai. Par to liecina vācu vēlajai gotikai raksturīgais dekors.

Cēsu pilī atrasti vairāki dobie un bļodas podiņi, kas pārstāv līdz šim senākās konstatētās traukveida podiņu attīstības stadijas Latvijas teritorijā (I att.: 1, 2). Vizuāli šie podiņi atgādina puķu podu, kas, visticamāk, izskaidro nosaukumu, jo vēlākie plakanie krāsns podiņi vairs neatgādina māla traukus – podus. Dobo podiņu apakšdaļa gatavota uz podnieka ripas. Pēc tam to augšmala saspiesta četrstūrains, lai, krāsni iemūrēti, atsevišķi eksemplāri labāk piegulētu cits citam (1. att.). Dobajiem podiņiem iekšpusē uz pamatnes var būt vienkāršs dekors – ar pirkstiem iespiesta daudzlapu rozete vai dažas riņķa līnijas. Daļa no dobajiem podiņiem ir neglazēti un, iespējams, izmantoti ne tikai vēlās gotikas laikā, bet arī vēlākajos gadsimtos. Kā liecina pētījumi citās Latvijas pilīs un rakstītie avoti, vienkāršas neglazētu dobo podiņu krāsnis celtas pīļu kalpotāju telpās vēl 17. un pat 18. gadsimtā (Ose 1996, 22). Savukārt citi Cēsu dobie podiņi iekšpusē klāti ar zaļu vai dzeltenu glazūru. Nedaudz seklākie bļodas podiņi, kuri sastāv no platas, lēzeni iedziļinātas apmales un cilindriskā trauciņa vidū, parāda pakāpenisku pāreju uz plakanākiem izstrādājumiem – plāksnes podiņiem.

Cēsu pilī atrasti vairāki fragmenti no nišas podiņiem, kas atgādina vertikāli nošķelta cilindra daļu ar noslēgtu augšējo un apakšējo malu (2. att.). Latvijas teritorijā atrastie nedaudzie nišas podiņi nav veidoti uz podnieka ripas; gan to izliekums, gan iekšpusi rotājošais reljefais dekors nospiests matricē. Dažiem Cēsu atradumiem nišu daļēji aizsedzis

1. att. Dobo podiņu krāsns
zemnieka istabā.
Hansa Veidica (*Weiditz*)
kokgriezums, ap 1520. gadu.
([www.landesarchiv-bw.de/
web/56804](http://www.landesarchiv-bw.de/web/56804))

2. att. Nišas podiņš

3. att. Plāksnes podiņš un tā griezumš.
(No: Apala 1994, 9)

ažūrs masverks, no kura saglabājušies pavisam nelieli fragmenti. Vairākiem no sarkana māla gatavotajiem nišas podiņiem reljefo dekoru klāj angoba – plāns balta māla slānis zem zaļas svina glazūras, kas pastiprina krāstoņa spožumu un izteiksmību.

Trešajā konstruktīvajā grupā ietilpst plāksnes podiņi, kas sastāv no matricē veidotas reljefas plāksnes un tai aizmugurē piestiprināta valniša jeb rumpas, kas paredzēta iemūrēšanai krāsni (3. att.). Plāksnes podiņi izmantoti no vēlās gotikas līdz pat barokam; laika gaitā nedaudz mainījās tikai to reljefa augstums un apmaļu profilējums. No Cēsu pili atrastajiem gotikas stilā dekorētajiem plāksnes podiņiem saglabājušies tikai lielāki vai mazāki fragmenti. Glazūrām lielākoties izmantota zaļa krāsa, zem kuras tikai reizēm ir klāta angoba, bet atsevišķi fragmenti ir daudzkrāsaini jeb polihromi glazēti.

Cēsu pils krāsns keramikas kolekcijā konstatēti 27 rotājuma motīvi, kas attiecināmi uz vēlās gotikas stilu. Tos rotā uzraksta frīze, kam izmantoti gotiskie minuskuļi jeb mazie burti, gotikas arhitektūrai raksturīga brīvēstāvoša krusta puķe, kas nolūzusi no kāda krāsns vainagojuma, stilizētas augu lapas un ziedi, cilvēku figūras, kas ģērbtas 15. gadsimta beigām un 16. gadsimta pirmajiem gadu desmitiem raksturīgos tērpos, un daži citi motīvi (I att.: 3, 4; II att.: 1–3). Gandrīz nevienam no tiem līdz šim nav atrastas analogijas izrakumos citās pilīs. Tas skaidrojams ar nelielo vēlās gotikas stila krāsns keramikas atradumu daudzumu Latvijā. Savukārt kaimiņzemēs ir sastopami līdzīgi vēlās gotikas rotājuma motīvi. Piemēram, Cēsu atradumiem līdzīgas nišas podiņu daļas, fragmenti ar ažūru masverku un gotiskiem ziediem, kā arī vainagojošie podiņi ar vīriešu pusfigūrām glabājas Malborakas muzejā Polijā, kur tos datē ar 16. gadsimta sākumu vai pirmo ceturksni (Pospieszna 2013, 64, 68, 74). Deventerā Nīderlandē vēlās gotikas nišas podiņus ar ažūru masverka arku attiecina uz 1500.–1525. gadu (Oude-de Wolf/Vrielink 2012, 446, 467). Viļņā Lietuvā atrastas vairākas kompozīcijas ar vēlās gotikas stilā atveidotām puķēm, kas tiek datētas ar 16. gadsimta otro ceturksni (Rackevičius 2012, 35, 242, 251, 269).

RENEŠANSES STILA KRĀSNS KERAMIKA

Latvijas teritorijā renesanses stila krāsns keramika datējama ar 16. gadsimta otro trešdaļu. Tie ir daži gadu desmiti pēc reformācijas ieviešanās, kā arī laiks pirms Livonijas kara, kam sekoja Rīgas arhibīskapijas un ordeņvalsts bojāeja. Cēsu pili šī laika krāsns keramiku pārstāv plāksnes podiņi ar ļoti daudzveidīgu reljefo dekoru. Izstrādājumi klāti ar vienkrāsainu dažādu toņu zaļu vai dzeltenu glazūru. Cēsis atrastie renesanses stila eksemplāri pārstāv visas galvenās Cēsu krāsns sastāvdaļas – sienas, stūru un dzegu podiņus, vainagojuma elementus, kā arī brīvi stāvošus figurālus darinājumus. Daudzie atradumi liecina, ka 16. gadsimta vidū podiņu krāsns Cēsu pili bija kļuvusi par nozīmīgāko dzīvojamo telpu apkures ierīci, kas vienlaikus bija greznas interjera dekora elements. Tolaik pili dzīvoja pēdējie ordeņmestri, kuri bija grezno krāšņu pasūtītāji. Domājams, daļa no renesanses stila krāsnīm gāja bojā, 1577. gadā sagrūstot pils rietumu korpusam.

Cēsu pils krāsns keramikas kolekcijā konstatēti 55 dekora motīvi, kas veidoti renesanses stilā. Ievērojamā skaitā ir gandrīz pilnībā saglabājušās vai rekonstruējamas rotājuma

4. att. Mārtiņa Lutera portrets.
Meistara IB jeb Georga Penca (*Pencz*)
gravūra, 1530. gads – paraugs Cēsu pili
atrastam krāsns podiņam (II att.: 4).
(museen.nuernberg.de/kalender/kalender-
details/vortrag-luther-sprache-1326/)

kompozīcijas, kas atkārtojas uz vairākiem analogiem eksemplāriem, bet daudzi motīvi skatāmi tikai uz maziem fragmentiem. Renesanses laika dekorā pieaug laicīgās tematikas atveidojumu īpatsvars un dominē cilvēka tēls – tie ir gan sieviešu un vīriešu portreti, gan alegoriski tēli –, kā arī, mazākā skaitā, kareivji un citi vienkāršās tautas pārstāvji. Rotājumā izmantoti arī renesanses stila ornamenta, bieži redzamas no antīkās mākslas pārņemtās akanta lapas, laurlapu vītnes un rozetes dažādās kombinācijās, kā arī no renesanses arhitektūras noskatītas kolonnas un arkas.

Laikabiedru portreti ir interesantākā rotājumu grupa, jo tie ļauj spriest ne tikai par krāsns dekoratīvo izskatu, bet arī par sava laika aktualitāšu atspoguļojumu. Vairāki Cēsu krāsns podiņi ar portretiem jau agrāk ir pētīti, un to attēli ir publicēti, tāpēc šeit par tiem būs dotas tikai literatūras norādes, bet detalizēts atveida apraksts netiks atkārtots. Uz krāsns podiņiem skatāmas gan cilvēku galvas vai krūšutēli profilā vai trīs ceturtdaļu pagriezienā, gan pusfigūras vai pilna auguma portreti. Citur Latvijā, izņemot Rīgu, pilnfigūras uz krāsns podiņiem nav zināmas. Uz Cēsu krāsns keramikas atveidoto vīriešu un sieviešu tēpi atbilst 16. gadsimta 30.–50. gadu augstākās sabiedrības modei, bet portretu ietvarus veido gan dažādu augu lapu vītnes, gan arī no renesanses arhitektūras pārņemts portāls vai logaila. Vairākas attēlotās personas var identificēt, balstoties uz laikabiedru darinātajiem kokgriezumiem vai gravūrām, kas izmantotas par reljefa paraugiem. Pēc Georga Penca 1530. gadā darināta portreta un uzraksta uz krāsns podiņa atpazīstams vācu baznīcas reformators Mārtiņš Luters (3., 4. att.; II att.: 4) (Apala/Ose 1996). Iespējams, matricēs Cēsu krāsnīm izgatavojis kāds meistars, kurš strādājis Cēsu apkārtnē un pēc tam aizceļojis uz Dienvidigauniju, jo arī Pērnavā un Tartu zināmi analogi podiņi ar Lutera portretu (Tamla 1992, 288; Mäesalu/Haak 2014, 524). Grafiskie paraugi – valdnieku portreti laikabiedru grafikas darbos – liecina, ka uz krāsns podiņiem Cēsis attēlotas arī tādas personas kā Sv. Romas impērijas ķeizars Ferdinands (5. att.; III att.: 1) (Ose 2011) un Hesenes landgrāfs

5. att. Romas impērijas ķeizars Ferdinands. Bartela Behama gravūra, 1531. gads – paraugs Cēsu pili atrastam krāsns podiņam (III att.: 1).
(commons.wikimedia.org/wiki/File:Emperor_Ferdinand_I_MET_DP828657.jpg)

Filips. Pēdējam Cēsīs zināmi pat divi portretu varianti. Vienā no tiem viņš attēlots garajos svārkos ar ķēdi uz krūtīm (III att.: 2). Otrs viņu attēlo kā bruņinieku (III att.: 3; 6. att.), analogs podiņš atrasts Turaidas pili (Ose 2013, 57). Starp sieviešu portretiem sastopams minētā landgrāfa sievas Kristīnes atveidojums kā pusfigūra (III att.: 4). Tam līdzīga pilnfigūra ar gariem svārkkiem, tāpat kā analogs landgrāfa portrets pilnā augumā, rotājuši krāsns Hāpsalu Igaunijā (Gaimster/Russow 2015, 107). Otrs Cēsīs atrastais Hesenes landgrāfienes portrets ir krūšutēls ar pērlēm apvīta vainaga ietvarā, kas gatavots pēc vācu grafiķa Hansa Brozamera ap 1546. gadu tapuša kokgriezuma (IV att.: 1; 7. att.). Hesenes landgrāfa un viņa sievas atveidi pilnā augumā veidojuši portretu pāri, kas noteikti rotājis vienu krāsni. Jāpiebilst, ka renesanses stilā darināti valdnieku portreti skatāmi arī uz krāsnīm citās zemēs. Dažām no tām ir zināms celšanas laiks, piemēram, Gdaņskas Artusa nama krāsns izgatavots 1545.–1546. gadā (Kilarska/Kilarski 1993, 31). Cēsu renesanses stila podiņu datējums ar 16. gadsimta otro trešdaļu atbilst Gdaņskas krāsns celšanas laikam.

Vairāki Cēsu pili atrastie renesanses stila krāsns podiņu fragmenti ir analogi citās Livonijas pilis un pilsētās iegūtajiem arheoloģiskajiem atradumiem. Starp tiem minami Cēsu eksemplāri ar Dāvidu no Vecās Derības 12 varoņu sērijas (Ose 1994a), kopš viduslaikiem populārās spēles “kaķa pretošanās” atveidojums (Ose 2011; Ose 2013, 49), tādi sižeti kā romiešu vēstures varones Lukrēcijas pašnāvība (Ose 2013, 71), vara čūskas pielūgšana (Šnore 1938, 93; Ose 2013, 73), Kārdināšanas jeb Grēkā krišanas aina ar Ādamu, Ievu un čūsku (Ose 2013, 72), Taisnīguma alegorija no Septiņu tikumu sērijas (Strauss 1969, 47:3; Ose 1996, III tab.: 1; Ose 2013, 65), kā arī sieviešu un vīriešu portreti (IV att.: 2), kam analogi eksemplāri atrasti Turaidā (Ose 2013, 58, 67–68), Bauskā (Ose 1996, II tab.: 4), Hāpsalu (Majantie 2007, 192:49), kā arī dažādās izrakumu vietās Latvijā un Igaunijā

6. att. Hesenes landgrāfs Filips. Hansa Brozamera (*Brosamer*) kokgriezums, ap 1546. gadu – paraugs Cēsu pili atrastam krāsns podiņam (III att.: 3).
(www.zeno.org/nid/20003905535)

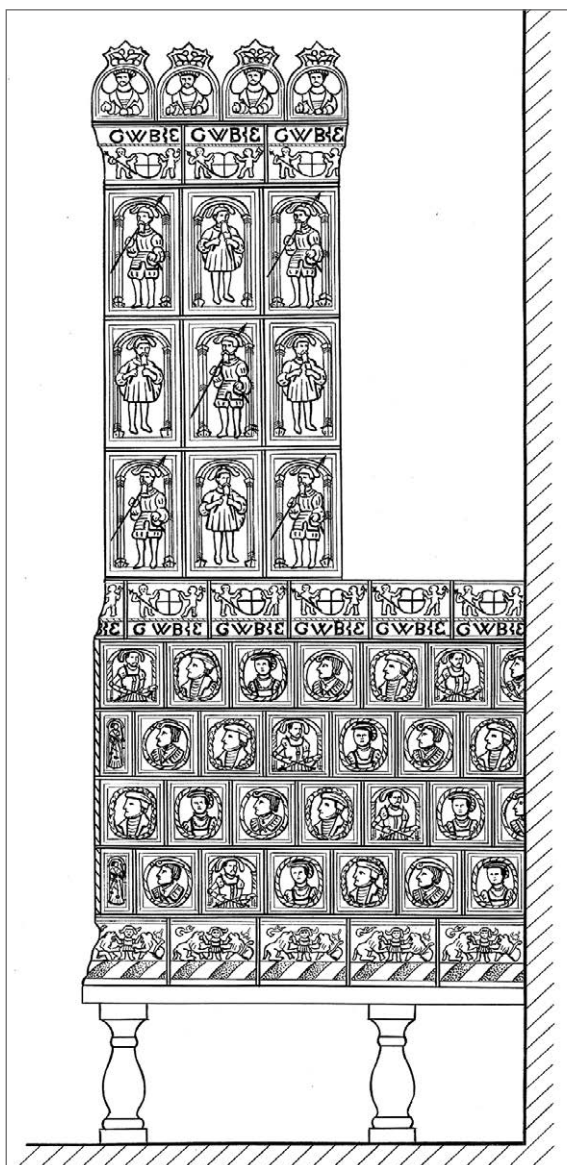

7. att. Hesenes landgrāfiene Kristīne. Hansa Brozamera (*Brosamer*) kokgriezums, ap 1546. gadu – paraugs Cēsu pili atrastam krāsns podiņam (IV att.: 1).
(www.zeno.org/nid/20003905454)

jau pirms Otrā pasaules kara (Strauss 1969, Taf. 51:4,7; 52:10). Cēsīs sastopami arī vairāku variantu dzegas podiņi ar renesanses laika ornamentiem un dekoratīvām kompozīcijām divās joslās (IV att.: 3; V att.: 1, 2), kā arī fragmenti no azūriem krāsns vainagojuma elementiem. Viens no tiem attēlo vīrieša pusfigūru ar medību vanagu rokā, un Turaidā zināms identisks eksemplārs (Ose 2013, 69). Analogu podiņu atradumi dažādās Livonijas pilis un pilsētās liecina vai nu par viena meistara ceļošanu un to pašu negatīvo formu izmantošanu vairākās vietās, vai arī par vienā amatniecības centrā darinātām matricēm, kuras iegādājušies dažādi meistari, strādājoši dažādās vietās. No citām krāsns sastāvdaļām Cēsīs atrasti īpatnēji un citur neredzēti brīvstāvoši rotājumi – landsknehtu figūras (V att.: 3), kuru kādreizējais novietojums nav īsti skaidrs. Iespējams, tie dekorēja krāsns stūrus, iespējams, bija novietoti virs starpdzegas krāsns vidusdaļā, vai arī vainagojumā.

Līdz mūsdienām Eiropas pilis un muzejos savā sākotnējā izskatā saglabājušās tikai nedaudzas krāsns, kas 16. gadsimtā celtas vācu zemēs. Tāpēc spriest par krāsns podiņu izvietojumu pēc arheoloģiskā materiāla ir sarežģīti. Otrā pasaules kara laikā bojā gājusi slavenā Grafenegas pils krāsns Austrijā, kuru literatūrā dēvē par reformācijas krāsni, taču saglabājušās tās fotogrāfijas (Strauss 1966, Taf. 39). Šis krāsns apakšējā daļa bija celta no portretpodīņiem ar vācu firstu – reformācijas aizstāvju – atveidiem, bet augšdaļā bija skatāmi Bībeles stāstu, it sevišķi Jaunās Derības sižetu, attēlojumi un atbilstošas katehisma rindas. Cēsu pili uz krāsns podiņiem redzami vācu firstu portreti un daži

Bībeles ainu attēlojumi, bet tie nav papildināti ar tekstu. Tāpēc jāpieņem, ka to saistība ar reformāciju ir hipotētiska. Var izteikt pieņēmumu, ka vairākas kompozīcijas netieši vai alegoriski norāda uz luterismam raksturīgu polemisku vai alegorisku tematiku, piemēram, jau iepriekš minētie eksemplāri ar Kārdināšanas ainu un vara čūsku (Ose 2016b), kaķa pretošanās spēli, Taisnīguma alegoriju u. c. Arī atsevišķi ārzemju pētnieki par reformācijas laika sabiedrības noskaņojuma izpausmi un alkām pēc pārmaiņām atzīst privātajā sfērā – dzīvesvietās – uz krāsnīm attēlotas dažādas ar šo kustību netieši saistītas kompozīcijas un tēlus, to skaitā landsknehtu figūras, kas tiek skaidrotas kā simboliski protestantu aizstāvji (Gaimster 2010, 140).

8. att. "Reformācijas krāsns" – hipotētiska rekonstrukcija, izmantojot Cēsu pilsdrupās atrastos podiņus.

I. Oses skice, A. Bērziņas zīmējums, 2018

Nav zināms, kādas tematikas podiņi bija apvienoti Cēsu pils krāsnīs, taču dažu sildierīču dekors noteikti bija saistīts ar reformācijas laika ienestajām pārmaiņām. Te īpaši jāizceļ vairāki Cēsu pilī atrasti dzeltenī vai zaļi glazēti podiņi, uz kuriem skatāms Vācu ordeņa Livonijas mestra Hermana fon Brigeneja ģerbonis un protestantu devīze *GW BIE* (no sentences *Gottes Wort bleibt in Ewigkeit* pirmajiem burtiem veidots saīsinājums; V att.: 2) (Ose 2016a). Tā kā Cēsīs atrasti arī iepriekš minētie eksemplāri ar reformācijas vadoņa Luteru un vācu firstu – reformācijas atbalstītāju – un viņu sievu portretiem, var pieņemt, ka tie visi bija apvienoti vienā krāsns sastāvdaļu komplektā. Cēsu pilī "reformācijas krāsns" bijušas vismaz divas – viena zaļa un otra dzeltena –, jo divējādi glazēta vesela rinda minēto podiņu ar analoģu atveidi. Kā liecina Brigeneja ģerbonis, "reformācijas krāsns" neapšaubāmi pasūtīta pēc katoliskā ordeņmestra rīkojuma, un tām vajadzēja tikt uzceltām minētā mestra valdīšanas laikā no 1535. līdz 1549. gadam. Krāsns, uz kurām attēloti reformācijas kustības atbalstītāji, ārzemju pētnieki uzskata ne tikai par telpas apsildītāju un dekorētāju, bet arī par vizuālās propagandas līdzekli, kas iepazīstināja ar sava laika aktualitātēm, reformācijas kustības līderu portretiem un puda ēkas un krāsns īpašnieka pozitīvo attieksmi pret pārmaiņām reliģiskajā dzīvē (Gaimster 2007, 48, 52). Tāpēc gribētos izteikt pieņēmumu, ka "reformācijas krāsns" Cēsu pilī demonstrēja ordeņmestra Brigeneja atklātu atbalstu protestantisma ieviešanai Livonijā. Tā kā Cēsu pils 16. gadsimtā bija mestra rezidence, kurā viņš uzņēma gan Livonijas augstāko sabiedrību, gan ārzemju viesus, mestra attieksme kļuva vispār zināma.

Renesanses stila krāsns keramika liecina par grezni rotātu podiņu krāšņu pastāvēšanu Cēsu pilī laikā pirms Livonijas kara. Kā jau tika minēts, ir izdevies atrast laikabiedru gravīras vai kokgriezumus, pēc kuriem veidoti portreti un citas kompozīcijas uz vairākiem Cēsu podiņiem. To pašu meistarību grafikas darbus krāsns podiņu dekora negatīvo formu darināšanai izmantoja amatnieki arī citās valstīs Baltijas jūras piekrastes zemēs. Tāpēc līdzīga tematika un līdzīgas kvalitātes darinājumi atrodami plašā teritorijā. Balstoties uz Eiropā saglabājušos renesanses stila krāšņu izskatu, veikta Cēsu "reformācijas krāsns" varbūtējā grafiskā rekonstrukcija (8. att.). Krāsns apakšējā daļā, kas piekļāvās telpas sienai un kurā atradās kurtuve, izvietoti kvadrātam tuvas formas podiņi ar vācu valdnieku, kā arī Luteru portretiem, savukārt brīvēstāvošo augšbūvi veido lielzmēra podiņi ar kareivju un valdnieku figūrām pilnā augumā (V att.: 4; VI att.: 1).

MANIERISMA STILA KRĀSNS KERAMIKA

Manierisma stils Latvijas teritorijā sastopams no 16. gadsimta 60. gadiem līdz 17. gadsimta 60. gadiem. Šo stilu daļa divos posmos, un to robežšķirtne ir noteikta ap 1610. gadu. 16. gadsimta otrās puses iezīmīgs notikums ir Livonijas karš, kura laikā Cēsu pils zaudēja mestra rezidences statusu, pārcieta būtiskus postījumus 1577. gada uzbrukumā un īpašnieku maiņu. Poļu vietvalžu atjaunotie interjeri vairs nebija tik grezni, un arī apkures ierīces cēla vienkāršākas. Cēsu pils krāsns keramikas kolekcijā konstatēti 44 dekora motīvi no manierisma stila pirmā posma (16. gadsimta pēdējā trešdaļa–17. gadsimta sākums)

un 19 motīvi no manierisma stila otrā posma (17. gadsimta 10.–60. gadi). Gandrīz visi manierisma stila podiņi klāti ar zaļu glazūru, tikai dažī ir melni vai polihromi.

Manierisma stila izplatības laikā būtiski mainījās rotājošo reljefu tematika. Gandrīz pilnībā izzūd iepriekš lielā skaitā sastopamie podiņi ar valdnieku portretiem. Tikai uz dažiem Cēsīs atrastiem fragmentiem attēlotas vīriešu pusfigūras 17. gadsimta pirmajiem gadu desmitiem raksturīgos tērpos ar platu apkakli (VI att.: 2). To attēlojumu agrāk pētnieki saistīja ar Zviedrijas karali Gustavu Ādolfu (Strauss 1969, Taf. 55:1. 63:6), bet tie varētu būt arī vispārināti vīriešu atveidi, jo nekādu paskaidrojošu uzrakstu nav. Manierisma stila pirmajam posmam raksturīgie rolverka un apkaluma ornamentu uz Cēsu podiņiem sastopami reti. Dažu krāšņu dzegu stūriem bija piestiprināti vairodziņi rolverka kartušas formā. Uz viena fragmenta skatāms Dieva jērs; uz analoga atraduma no Rīgas lasāms gadskaitlis “1607” (Ose 1994b, 34). Jāpiebilst, ka uz kāda Cēsu vainagojošā podiņa, kam analogs atradums jau pirms Otrā pasaules kara glabājies Tartu (Strauss 1969, Taf. 63:1), izlasāms gadskaitlis “1642”. Vairākus 16. gadsimta otrās puses Cēsu podiņus rotā ģerboņi, kuru piederība līdz šim nav noskaidrota. 16. gadsimta pēdējā trešdaļā un 17. gadsimta pirmajā gadu desmitā Cēsu pilī celtajām krāsīm izmantoti vairāki dekoratīvi motīvi, kam analogi zināmi uz podiņiem arī no citu tā laika dzīvesvietu izrakumiem. Tādas ir krāsns sienu vienmērīgi klājošas kompozīcijas ar sīkām rozetītēm diagonālā režģī jeb treljāžas ornamenti, kā arī dzegas vai frīzes podiņi ar heraldiski nostatītām jūraszirdziņu (VI att.: 3) vai brižu figūrām (Strauss 1969, 60:1; Ose 1996, 53, 55; Pospieszna 2013, 153).

Manierisma stila otrajā posmā uz podiņiem sastopamas centrāli simetriskas dekoratīvas kompozīcijas, kurās izmantoti stilizēti ziedi, lapas un ģeometriski motīvi (VI att.: 4). To sakārtojums parāda šim stilam raksturīgo formu nenoteiktību, savīšanos un viena motīva pārplūšanu citā. 17. gadsimta sākumā līdzīgās kompozīcijās vēl redzamas asas līnijas un skaidri nodalītas formas, kas rada aplikatīva reljefa iespaidu (Ose 1996, 48; Majewski 2015, 217: 21). Toties vēlāk veidojums kļūst plastiskāks un nīrbošāks. 17. gadsimta otrajā trešdaļā uz krāsns podiņiem attēlotas puķu vāzes portālā un izteiksmīgi maskaroni (VII att.: 1–3). Arī lielai daļai no šiem Cēsu podiņiem zināmi līdzīgi vai pilnīgi analogi eksemplāri no citām izrakumu vietām Latvijā (Strauss 1969, Taf. 68; Ose 1996, 68), Ziemeļpolijā (Pospieszna 2013, 184–185) un citur. No tā paša laika Cēsu pils krāsns podiņiem jāmin arī eksemplāri bez apmales, kurus dekorē nebeidzams tapešu raksts ar smaili ovāliem, apaļiem vai daudzstūrīgiem ietvariem, kuros ievietotas puķes, atsevišķi ziedi vai puķu pušķi (VII att.: 4; VIII att.: 1). Arī dažiem no tiem zināmi līdzīgi eksemplāri, kas atrasti Kurzemes un Zemgales pilis (Ose 1996, 64–65) vai Polijā (Pospieszna 2013, 198–202).

Tāpat kā Bauskā un Dobelē (Ose 1996, 73; V tab.: 1), arī Cēsu pilī atrasti 17. gadsimta vidus krāsns podiņu fragmenti ar divu antīko varoņu – Asīrijas valdnieka Nīna un romiešu karavadoņa Maķedonijas Aleksandra – tēliem, atveidotiem jāšus uz auļojošiem zirgiem, un uzrakstiem *NINVS* un *ALEXANDER* (VIII att.: 2). Eksemplāri ar vairāku antīko valdnieku – jātņieku, to skaitā Aleksandra – attēliem zināmi arī Ziemeļpolijā, un tiem uzieti grafiskie paraugi – Antonio Tempesta 1597. gadā darinātas vēsturisko personu sērijas gravīras (Pospieszna 2013, 160).

Aplūkoto podiņu rotājuma reljefus gatavojuši talantīgi formu griezēji, kuri bija labi apguvuši manierisma stila formu valodu un ornamentu. Turklāt Cēsu pilī atrasta arī neliela

amatnieciski rotātu podiņu grupa, kam veidots primitīvs reljefs ar neveikli stilizētu augu un ģeometrisku motīvu dekoru (VIII att.: 3). Dažiem no tiem zināmas analogijas Turaidas pilī (Ose 2013, 85). Šādi darinājumi vedina uz domām par kādu vietējā podnieka, varbūt lauku amatnieka, darbnīcu, kas Vidzemē gatavoja primitīvāk rotātus un līdz ar to droši vien lētākus krāsns podiņus.

Kā parāda aplūkoto eksemplāru rotājums, manierisma stila krāsns keramikai samazinājās rotājumu variantu daudzveidība, jo krāsns kļuva dekoratīvāks, un visu sienu varēja aizņemt tikai vienas kompozīcijas daudzkārtēja atkārtošāns. Līdz ar to podniekiem vajadzēja daudz mazāk negatīvo formu krāsns sastāvdaļu izgatavošanai. Gatavās sildierīces virsma radija tapetēm līdzīga nebeidzama raksta iespaidu arī tad, ja nelielie podiņi bija atdalīti ar izceltām apmalēm.

AGRĀ BAROKA STILA KRĀSNS KERAMIKA

Agrā baroka stila krāsns podiņi, kas datējami ar 17. gadsimta pēdējo trešdaļu un 18. gadsimta pirmajiem gadu desmitiem, Cēsu pilsdrupu izrakumos atrasti pavisam nelielā skaitā. Tādas ir tikai sešas rotājuma kompozīcijas. Starp tām ir melni glazēti eksemplāri ar barokālām kartušām (VIII att.: 4), balti listes podiņi, kas sadalīja tumšo krāsns virsmu, kā arī pāris fragmentāru sieviešu atveidu – alegoriskas figūras. Tiem analogi zināmi citur Latvijā (Strauss 1969, Taf. 74:5, 76:4; Ose 2013, 100; 102:167). 17. gadsimta otrajā pusē Cēsu pils vecie viduslaiku korpusi tika pakāpeniski pamesti. Iespējams, jaunas krāsns tur nav celtas, bet barokālie podiņi pilsdrupu teritorijā nonākuši, kad turp aizvesti un izbērti krāšņu gruveši no netālu uzceltām jaunām ēkām.

DAŽI SECINĀJUMI

Cēsu pilī arheoloģiski atrastie krāsns podiņi – vairāk nekā 24 tūkstoši fragmentu – veido skaitliski vislielāko krāsns keramikas kolekciju, kas iegūta vienā dzīvesvietā Latvijas teritorijā. Citās lielajās arheoloģiskajās kolekcijās no Turaidas un Bauskas pils, kā arī Rīgas pilsētas ir tikai ap 10 tūkstošiem podiņu fragmentu katrā. Cēsu pils krāsns keramika pārstāv vairākus mākslas stilus – no 15. gadsimta beigās ienākušās vēlās gotikas līdz agrajam barokam, kas izplatījās 17. gadsimta pēdējā trešdaļā un 18. gadsimtā. No vēlās gotikas atrasti salīdzinoši maz un tikai fragmentāri eksemplāri, bet Cēsīs ir viena no nedaudzajām pilīm Latvijā, kur šī laika krāsns keramika vispār ir pārstāvēta. Tāpat kā daudzās citās Latvijas dzīvesvietās, arī Cēsīs interesantāko grupu veido renesanses stilā rotātie eksemplāri, kas liecina par strauju podiņu krāsns apkures izplatīšanos 16. gadsimta otrajā trešdaļā. Tie parāda lielu motīvu daudzveidību un liecina par vācu grafiķu darbu ietekmi reljefu veidošanā. Unikāli ir atradumi ar reformācijas tematiku, kurus var saistīt ar Livonijas ordeņmestra Hermana fon Brigeneja Cēsu pilij pasūtītām krāsīm. Turpretī

manierisma un agrā baroka stila krāsnis Cēsu pili pārstāv vidusmēra produkcija, kas bija plaši izplatīta Livonijā un kam zināmi analogi dekorēti eksemplāri vairākās arheoloģiski pētītās pilīs un pilsētās (Bauska, Turaida, Dobeles, Rīga u. c.).

Šis raksts dod tikai pirmo vispārējo ieskatu Cēsu pils krāsns keramikas daudzveidībā. Pēc visu atradumu inventarizēšanas vajadzētu meklēt atbilstošas lauskas un mēģināt rekonstruēt vēl citu podiņu sākotnējo izskatu. Vajadzētu veikt arī materiāla skaitlisku izvērtēšanu, nosakot dažādu laiku atradumu daudzumu un proporcionālo dalījumu. Stratigrāfiski sadalot atradumus, varbūt būs iespējams izdalīt vienlaikus būvgružos nokļuvušas podiņu grupas un noteikt kādreizējo krāšņu komplektāciju vai spriest par to bojāejas apstākļiem. Vēl nav identificētas daudzas uz renesanses stila podiņiem attēlotās personas, visām kompozīcijām nav zināmi grafiskie paraugi, ietekmes un izplatība. Līdz ar to jāatzīst, ka Cēsu pils bagātās krāsns keramikas kolekcijas padziļināta izpēte ir jāturpina.

ATTĒLU PIELIKUMS

I att. 1, 2 – dobais un blādas podiņš, 16. gadsimts; 3, 4 – fragmentāri nišas podiņi ar vēlās gotikas stila dekoru, 15. gadsimta beigas vai 16. gadsimta pirmā trešdaļa.

G. Indrēvica foto, 2018

II att. 1 – frīzes podiņš; 2 – vainagojošais podiņš; 3 – nišas podiņa fragments, vēlā gotika – 15. gadsimta beigas vai 16. gadsimta pirmā trešdaļa; 4 – podiņš ar Mārtiņa Luteru portretu, renesanse – 16. gadsimta otrā trešdaļa.

G. Indrēvica foto, 2018

III att. 1 – podiņš ar Romas impērijas ķeizara Ferdinanda portretu; 2, 3 – podiņi ar Hesenes landgrāfa Filipa portretu; 4 – podiņš ar Hesenes landgrāfienes Kristīnes portretu. Renesanse, 16. gadsimta otrā trešdaļa.

G. Indrēvica foto, 2018

IV att. 1 – podiņš ar Hesenes landgrāfienes Kristīnes portretu; 2 – podiņš ar vīrieša portretu; 3 – dzegas podiņš ar heraldisku kompozīciju. Renesanse, 16. gadsimta otrā trešdaļa.

G. Indrēvica foto, 2018

V att. 1 – dzegas podiņš ar heraldisku kompozīciju; 2 – dzegas podiņš ar Livonijas ordeņmestra Hermaņa fon Brigeneja ģerboni un protestantu devīzi *GWBI*; 3 – krāsns dekors – figurāli izgriezta landsknehta figūra; 4 – fragmentārs podiņš ar kareivja atveidu. Renesanse, 16. gadsimta otrā trešdaļa.

G. Indrēvica foto, 2018

VI att. 1 – fragmentārs podiņš ar augstmaņa atveidu pilnā augumā, renesanse – 16. gadsimta otrā trešdaļa; 2 – fragmentārs podiņš ar vīrieša atveidu; 3 – dzegas podiņš ar heraldiski novietotiem jūraszirdziņiem; 4 – podiņš ar simetrisku kompozīciju. Manierisms, 17. gadsimta pirmie gadu desmiti.

G. Indrēvica foto, 2018

VII att. 1 – podiņš ar puķu vāzi portālā; 2 – fragmentārs vainagojošais podiņš ar puķu vāzi; 3 – fragmentārs frīzes podiņš ar maskaronu; 4 – podiņu fragmenti ar paklāja rakstu. Manierisms, 17. gadsimta otrā trešdaļa.

G. Indrēvica foto, 2018

VIII att. 1 – fragmentārs podiņš ar paklāja rakstu; 2 – fragmentārs podiņš ar jātnieku – Maķedonijas Aleksandru; 3 – fragmenti no podiņiem ar amatnieciski veidotu kompozīciju. Manierisms, 17. gadsimta 20.–50. gadi. 4 – barokāls dzegas podiņš, 18. gadsimta pirmā puse.

G. Indrēvica foto, 2018

Ieva Ose

A FEW CONCLUSIONS ABOUT THE LATE 15TH CENTURY – 18TH CENTURY STOVE TILES FROM CĒSIS CASTLE

Summary

The archaeological excavations at Cēsis Castle that took place under the direction of archaeologist Zigrīda Apala from 1974 to 2008 have yielded more than 24 000 fragments of stove tiles. The collection is now stored at the National History Museum of Latvia in Rīga. The present paper provides the first insight into the collection of Cēsis stove tiles. The finds are dated based on the stylistic features of the relief decoration and are divided into groups according to the art styles: late gothic, renaissance, mannerism and early baroque that were represented in the territory of Latvia from the late 15th century to the 18th century. During the examination of the collection, 158 different compositions of tile relief decoration or fragments of such compositions were identified.

The tiles were made of red earthenware that occurs naturally in Latvia. The tiles were most likely manufactured on site, but for a part of the assemblage, negative forms brought from German lands were used or reliefs were made by potters that had arrived from the German lands and used the works of German graphic artists as models. The majority of nearly square shaped tiles had a side length ranging from 18 to 22 cm while the height of the vertically placed rectangular renaissance-style tiles could reach 25–30 cm. Most of the finds are covered with green lead glazing, some – with yellow, specimens of other colour or without glazing occurring rarely.

Cēsis is one of the few castles in Latvia where late gothic-style stove tiles made in the late 15th century or the first third of the 16th century have been found. Among them are dish and bowl-shaped vessel-tiles with rectangular opening and flat base, niche tiles with moulded interior and composite niche tiles with applied moulded tracery panel and square or rectangular panel tiles. Renaissance-style finds are represented only by panel tiles. They date to the second third of the 16th century and their decoration is very diverse with men's and women's portraits dominating. Mannerism-style stove tiles have been manufactured in the period from the last third of the 16th century to the 1660s. Decoration becomes increasingly uniform and mostly consists of symmetrical decorative compositions and different ornament motifs. Very few early baroque-style stove tiles have been found in Cēsis because in the second half of the 17th century the castle was gradually abandoned. The few baroque-style tiles have probably been discarded in the territory of the castle ruins together with rubble of newer structures during their rebuilding. For a considerable part of the Cēsis stove tiles there are known matrix-identical finds from other castles and towns in Latvia as well as in neighbouring countries, particularly Estonia, Lithuania and Poland.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Apala/Ose 1996 – Apala Z., Ose I. Krāsns podiņi ar Mārtiņa Lutera portretu Cēsu pili // Arheoloģija un etnogrāfija. – 1996. 18. laid., 21.–26. lpp.
- Apala/Ducmane 2006 – Apala Z., Ducmane K. Cēsu pils dārgumi. – Cēsis, 2006
- Gaimster 2007 – Gaimster D. The Baltic Ceramic Market 1200–1600: Measuring Hanseatic Cultural Transfer and Resistance // Cultural Exchange in Early Modern Europe: Forging European Identities, 1400–1700. – Cambridge, 2007. Vol. 4, pp. 30–58
- Gaimster 2010 – Gaimster D. Archaeology of an Age of print? Everyday Objects in an Age of Transition // Everyday Objects: Medieval and Early Modern Material Culture and its Meanings. – Farnham, 2010. Pp. 133–144
- Gaimster/Russow 2015 – Gaimster D., Russow E. The Sun, Mercury and Their Companions of the True Faith: a Reformation-period Tile Stove from the Bishop's Castle at Haapsalu, Estonia // Von der Weser in die Welt: Festschrift für Hans-Georg Stephan zum 65. Geburtstag. – Langenweißbach, 2015. Pp. 99–113
- Kilarska/Kilarski 1993 – Kilarska E., Kilarski M. Der Renaissance-Kachelofen im Danziger Artushof vor seinem Wiederaufbau // Keramos: Zeitschrift der Gesellschaft der Keramikfreunde e.V. Düsseldorf. – 1993. Heft 142, S. 31–60
- Majantie 2007 – Majantie K. (ed.). Ruukkuja ja ruhtinaita: Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400–1700. = Pots and Princes: Ceramic Vessels and Stove Tiles from 1400–1700. (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae, 12). – Turku, 2007
- Mäesalu/Haak 2014 – Mäesalu A., Haak A. Mittelalterliche Klöster in Dorpat (Tartu) und Fellin (Viljandi) // Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum IX: Die Klöster. – Lübeck, 2014. S. 521–529
- Ose 1990 – Ose I. Podiņu krāšņu pirmsākumi Latvijā // LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1990. Nr. 3, 15.–26. lpp.
- Ose 1994a – Ose I. 16. gadsimta krāsns podiņi ar Vecās derības 12 varoņu attēliem // Arheoloģija un etnogrāfija. – 1994. 17. laid., 84.–91. lpp.
- Ose 1994b – Ose I. Rolverka un apkaluma ornamentu podiņu krāšņu rotājumā Latvijā 16. gs. beigās un 17. gs. pirmajos gadu desmitos // Ornaments Latvijā: Materiāli mākslas vēsturei. – Rīga, 1994. 33.–40. lpp.
- Ose 1996 – Ose I. Podiņu krāsns Kurzemes un Zemgales pilis: 15. gs. beigās–18. gs. sākums. – Rīga, 1996
- Ose 2011 – Ose I. Cēsu pils 16. gs. krāsns podiņi – vai reformācijas laika liecinieki? // Regina in castro Wenda. – Rīga, 2011. 143.–148. lpp.
- Ose 2013 – Ose I. Turaidas pils 16.–18. gadsimta krāsns keramika: katalogs. – Rīga, 2013
- Ose 2016a – Ose I. Bauskas un Cēsu pils senlietas ar uzrakstiem VDMIE un GWBIE – liecinieces reformācijas ieviešanai Livonijā // Latvijas viduslaiku pils 9: Pētījumi par Vidzemes, Kurzemes un Zemgales pilīm. – Rīga, 2016. 237.–259. lpp.
- Oude-de Wolf/Vrielink 2012 – Oude-de Wolf R. de, Vrielink H. Status & Comfort: Kacheltegels in Deventer en Zwolle. – Zwolle, 2012
- Pospieszna 2013 – Pospieszna B. Kafle i piece kaflowe w zbiorach muzeum zamkowego w Malborku. Kacheln und Kachelöfen in den Samlungen des Schlossmuseums Marienburg. – Malbork, 2013
- Rackevičius 2012 – Rackevičius G. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų XVI a. koklinių krosnių rekonstrukcija; XVI a. koklių katalogas. – Vilnius, 2012
- Strauss 1969 – Strauss K. Die Geschichte der Töpferzunft vom Mittelalter bis zur Neuzeit und die Kunsttöpfereien in Alt-Livland (Estland und Lettland). – Basel, 1969
- Šnore 1938 – Šnore E. 1937. gada izrakumi Valmierā // Senatne un Māksla. – 1938. Nr. 3, 82.–98. lpp.
- Tamla 1992 – Tamla Ü. Archäologische Ausgrabungen in Neu-Pärnu in der Munga-Strasse 2 // Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. – 1992. Nr. 41, lk. 287–291

UDK 904(474.365)

CĒSU PILS RAKSTI II

Sastādītājs, atbildīgais redaktors *Gundars Kalniņš*

Literārā redaktore *Eva Eihmane*

Korektors *Jānis Kulmanis*

Tulkotāja *Eva Eihmane*

Tulkojumu korektors *Aleks Pluskowski*

Fotogrāfiju apstrāde *Alens Opoļskis*

Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

Izdevums sagatavots ar Valsts kultūrkapitāla fonda
un Cēsu novada pašvaldības finansiālu atbalstu

ISBN 978-9934-8685-1-1

© Rakstu autori, 2018

© Cēsu pils saglabāšanas fonds, 2018

Izdevējs *Cēsu pils saglabāšanas fonds*

Iespiests un iesiets SIA “*Dardedze hologrāfija*”